

באיסור הנחת רצועות התפילין על הריצפה

א"ח סימן מב, ג' סודר דאזמנה למיצר ביה תפילין לעולם, וצר ביה תפילין חד זימנא, אסור למיצר בה זוזי". נמצא שתיק התפילין שהוא תשמיש קדושה ואסור להשתמש בהם בתשמיש חול.

הנה בדברים שהם 'גוף הקדושה' כמו ספרי הקודש והתפילין עצמם, פשוט שאסור להניחם על הקרקע, כנפסק בשולחן ערוך (יו"ד רפב, ז) שאסור להניח ספר תורה ושאר ספרים על הקרקע. וכתבו האחרונים שאם נפל חייב להגביהם, כדי שלא יבזה את הקודש. אולם רצועות התפילין שהם 'תשמישי קדושה' בלבד (כפשוט הברייתא במגילה כו: כדלהלן בהערה ו). וכן פסקו השולחן ערוך קנד, ג ומשנה ברורה מב, כא וביאר הלכה שם ס"א ד"ה חדשים)¹, אף שאסור להשתמש בהם לתשמיש אחר, וכשנתבלו צריכים גניזה (שו"ע א"ח קנד, ג ומשנ"ב ס"ק ו), יש לעיין אם מותר להניחן על הקרקע. ובפרט לדעת הסוברים שגם הרצועות הם קדושה עצמה².

והנה 'תשמישי מצוה' כמו חוטי הציצית, דינם קל יותר שאינם צריכים גניזה אלא מותר לזרקן לאשפה, רק שלא לעשות בהם תשמיש מגונה ומבוזה (כמ"ש השו"ע א"ח כא, א-ב ומשנ"ב ס"ק ג), ואף על פי כן כתב השו"ע (או"ח כא, א) שכל זמן שהם קבועים בטלית, אסור להשתמש בהם, אלא שלדעת העולת תמיד (שמואל במשנ"ב ס"ק יב) הוא דוקא בתשמיש מגונה, אבל בסתם תשמיש הדיט שאינו מגונה מותר, ולהט"ז והפמ"ג אסור אף תשמיש שאינו מגונה. ויש לעיין אם להניח על הריצפה נקרא 'תשמיש מגונה' שיאסר לכו"ע, או 'תשמיש הדיט' שנחלקו בזה העולת תמיד והט"ז.

ובאמת שהשו"ע כתב במפורש (כא, ד) שלא יגרור הציצית על הריצפה (וכן הביאו האחרונים ובידעת זקנים מבעה"ת ריש פרשת עקב, שנאמר על כך דברים נוראים), ופירש המשנה ברורה שני טעמים לכך, א' משום ביזוי מצוה, ב' שלא ידרכו עליהם ויפסלום. ובפסקי תשובות (מ, ב והערה 17) כתב שלכן יזהר ויקפיד גם על רצועות התפילין שלא יגררו על הארץ, ע"כ. והיינו שאם בציצית שהיא 'תשמישי מצוה' שאינם צריכים גניזה ומותר להשליכה לאשפה רק שלא בבזיון (שו"ע א"ח ריש כא), בכל זאת נאסר לגוררן על הארץ, א"כ רצועות תפילין שהם 'תשמישי קדושה' וצריכים גניזה (שו"ע קנד, ג), כל שכן שיאסר לגוררן בקרקע, עכ"ל³.

אלא שגם לגבי ציצית גופא, כתבו האחרונים (נהר שלום הובא בכף החיים כא, יח. ועי' שכנה"ג בהגב"י ס"ק ג, ובארצות החיים ס"ק יד שתמה עליו) שאין האיסור אמור אלא לענין גרירה (ודריסה עליהם, ע"ש בכה"ח), אבל אם נופל על הריצפה באקראי – אין איסור, [אם לא במקום שבני אדם עוברים שם ויכולים לדרוך עליהם (עוד יוסף חי להבא"ח פרשת לך אות ג)], ע"ש. ואם כן, גם לגבי רצועות התפילין, לא תהיה ראייה לאיסור כשמניחן על הארץ באקראי (במקום שאין בני אדם דורכים עליהם), ולא יאסר אלא כשנגררים על הארץ, כגון שהולך בעודן על הארץ. והנה בקונטרס תוספי יריעות הסופר (סי' טו, מהרב"ז שפירא) רצה ליישב את מנהג העולם שמא התוספת של הרצועה שאין משתמשים בה לגלילה על היד, אין בה קדושה כלל, ולכן מותר להניחה על הקרקע. והגם שיש לעיין הרבה בדבריו⁴, מכל מקום אף אם נכונים דבריו שאין קדושה בחלק הנוסף, אבל מה נענה על אלו שמשליכים את 'כל' הרצועה על הארץ, ואפילו את החלק שמשתמשים בו למצותם.

¹ **במשנ"ב** (מג, כ וביאה"ל ד"ה ואחון) דן אם צריך לכסותו במבואות המטונפים [נכתב שאף שהמחצית השקל נסתפק אם במקומות המטונפים צריך לכסות גם את הרצועות, אבל בשו"ת הריב"ז (ה"ד סי' לו) משמע שאפילו את הקשרים של ד"ו אין צריך לכסות כיון שהם דרך קשירה ולא דרך כתיבה], ועיין בשו"ע הרב (המובא במשנ"ב מב, יז) שאסור לכורך ברצועה. וגם באילת השחר (שבת עט:), כתב שהדבר ברור שיש להיזהר בקדושת הרצועה, ואינו כמו חפצי מצוה כציצית שמותר לשבת עליה, (אלא כחפצי קדושה) שאסור לשבת עליה. ועיין בחיד' הגר"ח הלוי (תפילין א, יא).

² **רש"י** (מנחות לה: ד"ה שם ה') חידש שמקום הקשר של התפילין הוא גם בכלל גוף הקדושה, ולא רק הבית בעצמו. [ונכעין זה כתב בעל המאור (במס' סוכה). וגם הרמב"ם כתב שרק הרצועה היא הקדושה שצריך בה לשמרה, ולא הבית, וע"ש בחידושי הגר"ח הלוי]. ומחלוקת הראשונים הובאה גם במשנה ברורה (מב, ב ד"ה משל ראש. מב, ג ד"ה לגוף הקדושה. ושער הציון קנד, ז), והתוספות (שם לה: ד"ה אלו תפילין שבראש) והראשונים (שם) הקשו עליו ממה שאמרו בברייתא (מגילה כו:): 'אלו הן תשמישי קדושה, דלוסקמי (שק של שק) ספרים, תפילין ומוזוזות, ותיק של ספר תורה ונתיק של תפילין ורצועותיהן', ומפורש שרצועה נחשבת רק תשמיש קדושה, ואילו לדבריו הוי גוף הקדושה. ותיק הב"ח (סי' קנד) בתירוץ א' שכונת הברייתא בתיבת 'נתיק' מדברת על שניהם, דהיינו 'נתיק של תפילין' או 'נתיק של רצועותיהן של התפילין', אבל הרצועות עצמם באמת הם גוף הקדושה (ויש להוסיף שאפילו שגם ברצועות שבתפילין של יד הרבה מסובכים על כף היד בצורת ש', מ"מ אין בזה תוספת קדושה, משום שאין הקדושה באותיות אלא כשהן קבועות, משא"כ הש' שהיא רצועה רגילה אלא שעל יד מרכה בצורת ש'). ובתירוץ ב' כתב שדוקא קשר של יו"ד וקשר של דל"ת הוו קדושה עצמה, משום השם קודש שבהם, משא"כ שאר הרצועות הם רק 'תשמישי קדושה'. וכתב הביאר הלכה (מב, ב ד"ה משל ראש. מב, ג ד"ה לגוף הקדושה) שיש לחוש לשיטת רש"י שגם הרצועות ועכ"פ הקשר נחשבים לגוף הקדושה. **ונמצא** בזה שלש שיטות בקדושת הרצועות, א' לתירוץ א' בב"ח בדעת רש"י – גם הרצועות הם גוף הקדושה. לתירוץ ב' בב"ח בדעת רש"י – רק הקשר של דל"ת ויו"ד נחשב כגוף הקדושה, משא"כ שאר הרצועה שנחשבת לתשמיש קדושה. ב' דעת שאר הראשונים שכל הרצועה וגם הקשר שבה הוי תשמיש קדושה. ולעיל (בהערה ה) כתבנו עוד אם מותר להיות קשר התפילין במבואות המטונפים.

³ **והכח** אחד (עלי הדס, להר"ד סטמן. א, מה) ניסה למצוא צד זכות, שדוקא בציצית שנראה כאילו מטאטאים בה, לכן הוי ביזוי, משא"כ רצועות התפילין שאין להם שייכות לקרקע, וגם אין חשש שיתקלקלו הרצועות, אם זה בדרך ארעי מותר, ולכן השו"ע השמיט דבר זה אף שלגבי ציצית הזכיר להיזהר בה. אבל סיים שמכל מקום האחרונים אסרו זאת בהדיא (וכדלהלן), ע"ש.

⁴ **שהרי** בדיון גליון הספר תורה במקום שהוא עודף על השיעור הנצרך לעיקר דינא, נאמרו שלש שיטות (כמובא בגידולי הקדש רצ, א וע"ש במקדש מעט ס"ק א), א' דעת המשאת בנימין שרק השיעור הנצרך לספר תורה שהוא ג' אצבעות למעלה וטפח למטה, הם נתקדשו בקדושת ספר תורה, אבל השאר העודף אין לו שום קדושה, (וכעין זה דעת שו"ת מהרש"ג ח"א סי' ס"ד אענאם). ב' שיטת הבה"י שגם העודף על שיעור הקלף דינו כקדושת ספר תורה ממש, ג' ושיטת המקדש מעט שהעודף על השיעור יש בו קדושת תשמיש קדושה. וכן פסק במשנת הסופר (דף רסו, ויקלס הסופר כה, ז). וע"ע במשנ"ב (מב, סוף כג. שלח, ג) לגבי קדושת גליונות הספרים וכדו'. **והנה** לגבי קדושת הרצועות מצינו (כדלעיל בהערה ו) כמה שיטות, בדעת רש"י או שרק הקשר נחשב לגוף הקדושה או שגם כל הרצועה, אך לשאר הראשונים הרצועה היא רק תשמיש קדושה, וכפסק השו"ע והמשנ"ב דלעיל. ולפי זה כיון שנפסק בהמקדש מעט שהעודף של גוף הקדושה נעשה תשמיש קדושה, א"כ העודף על הרצועה שהיא תשמיש קדושה יחשב לתשמיש דתשמיש שאין בה קדושה כלל.

ובאמת שכבר האחרונים הזהירו על כך במפורש, וכמו שכתב במצת שימורים להגר"נ שפירא (סוף שער הציצית, בשם מהר"מ די לונזאנו בספר עדי זהב) והובא בקיצור השל"ה (מסכת חולין, סוף הל' תפילין בהגהה) בשינוי לשון קצת בזה"ל, "רוב העולם כשרואים ציצית נגררים על הארץ, חורדים חרדה גדולה כאילו היא ספר תורה, ורצים גדולים וקטנים להגביהו, ואילו אם בשעת הנחת תפילין ובהסרתם נגררים הרצועות על הארץ, אין חוששין כלל, אלא במזיד משליכין הרצועות על הארץ, ובהיפך הוא, על כן יש לזהר שלא יגררו הרצועות על הארץ".

וכן כתב החוות יאיר (מקור חיים או"ח כה, יא) "צריך להזהר מאוד שלא יגררו רצועות של יד על הארץ" (ומה שנקט 'רצועות של יד', היינו משום שזה הרגילות מפני אורכן, אבל כל שכן רצועות של ראש' שהם חמורים יותר כמובא באו"ח ריש מב). **וכן** כתב בערוך השולחן (או"ח מ, א) "יראה (האדם וישגיח בעצמו) שהרצועות לא יגררו על הקרקע". **וכן** כתב הגר"י ארגואיטי (מרבני קושטא לפני כר"ג שנים, והובא במעם לועז פרשת עקב יא, יח פ"ט אות שנג) "יש להזהר הן בהנחה והן בחליצה, שלא יגררו רצועות התפילין על גבי קרקע".

וכן מבואר בפרי עץ חיים למהרח"ו (פרק י ד"ה מהחברים. והו"ד גם באות חיים ושולם כז, סוף יח. ובמאסף לכל המחנות כז, פ) שכתב "טוב שישים סופי קצוות הרצועות בתוך אבנטו, כדי שלא יגיעו לארץ, היפך מן אותן שאינם מקפידים ומניחים אותן תלויות בארץ"¹. **וכן** כתב הבן איש חי בספרו עוד יוסף חי (פרשת וירא אות ו) "זהר להשים סופי קצוות של רצועות הראש תוך האבנט, שלא יהיו משולשים למטה כלפי קרקע, וכמו שכתב הרב 'מצת שימורים' (סוד השתי רצועות דף רד בנדמ"ח), והביאו 'מנחת אהרן' (ח, כא), **וכן** הביא גם כן בשם 'משנת חסידים' (מס' הנחת תפילין ג, ט). **וכן** כתב בקצרה בספרו בן איש חי (ש"א פרשת וירא אות יז) "וזהר להשים סופי קצוות של הרצועות גם כן באבנט, שיכניסם כולם שלא יהיו משולשים לארץ".

והנה בשיירי כנסת הגדולה (הגה"ט תקסו, ג. והו"ד בא"ר מ, ה. באה"ט תקעא, א. כה"ח מ, ה. ולקט הקציר לר"א כלפון ה, נט) כתב בשם מהר"י ברונא (סי' קכז) "רבותי החמירו להצריך תענית אפילו כי נפלו (התפילין) לארץ עם הכיס שלהם, וכה"ג אני מיקל ליתן פרוטה לצדקה, עד שנפלה קציצה לארץ, אפילו אם הרצועות בידו. אבל ברצועות ליכא קפידא". ובפשטות מוכח שאסור לגרור הרצועות על הקרקע, שאם היה מותר, א"כ מה בא לחדש שאין צריך להתענות עליהם, אלא משמע שאף שאסור שיהיו על הארץ, מכל מקום חידש שגם אם היו על הארץ – אינם מצריכים תענית. **אלא** שא"כ היה לו לומר 'אבל ברצועות אין צריך להתענות' או 'אין צריך כפרה', וממה שכתב 'ליכא קפידא' משמע שאין כלל קפידא אם יהיו על הריצפה. והלך מן החמור אל הקל, שהתפילין עצמם צריכים תענית, ואם נפלו בתוך כיסם מספיק לתת צדקה, אבל

אבל כתב בקונטרס הנ"ל שמא דוקא בספר יש סוברים שגם הגליונות שמחוץ לשיעור נחשבים לתשמיש קדוש, משום שסוף סוף הם משמשים את הקלף שבתוך השיעור, כי על ידו יוכל להחזיק את הקלף ולא יצטרך למשמש במקום הקלף שבתוך השיעור. משא"כ בעודף על הרצועה, אולי גם רש"י הסובר שהרצועה היא גוף הקדושה, יודה שעודף הרצועה שאינה בשיעור אין בה קדושה. (ואולם לדעת הבה"י שגם הגליונות הם כקדושת הספר תורה עצמה, משמע שאין חילוק בזה ולעולם כל קדושתו אחת). וכיון שבדרך כלל הנשאר מהרצועה על הקרקע הוא מה שעודף ממנה ואין בה קדושה, לכן נהגו להקל בזה. **וצריך** לומר שאע"פ שבבתים עצמם או בלולב וכן בסוכה, לא נאמר שמה שיותר מהשיעור אין בו קדושה, משום שסוף סוף כעת מקיים את המצוה בכולה – גם ביותר מן השיעור המוחייב, משא"כ בתפילין שאינו משתמש בסיום הרצועה אלא רק מגלגלה זה על זה בכף ידו לאחסן בעלמא, (ובאמת שבחי הגר"ח הקשה על הרמב"ם למה לא יהיו הבתים גוף הקדושה משום שנעשה קדושה אות עם הפרשיות).

אלא שדבר זה הוא חידוש, שאם החלק העודף אינו צריך קדושה, א"כ גם לא יצטרכו בו עיבוד לשמה, ואף לצובעה בשחור לא יצטרכו. ובאמת הרמב"ם (תפילין ג, יד) כתב 'וניי הוא לתפילין שיהיו כולן שחורות, הקציצה והרצועה כולה'. וביאר הבית יוסף שכונת אומרו 'הרצועות כולה', היינו אחורי הרצועה, שגם שם יש נוי מצוה להשחירה (כדברי האר"י בשער הכונות, ועיין בפסקי תשובות לג, ח). **אולם** בנימוקי או"ח (מהמנחת אלעזר בס"ל ג) כתב שאלולי פירושו היה מפרש בדרך אחרת שכונתו על 'הרצועה גם במקום שאין צריך לקשירה ואינה מעכב על פי דינא, והיה נראה פשוט להלכה מדינא שבמקום שאינו מעכב גם אם אינה שחורה, כיון שגם אם אינה שם הרצועה כלל כשר, מ"מ אם שם הרצועה ארוכה, נוי הוא שיהיה כולה מצבצב אחד שחור כולה'. ומשמע לדעתו שבאמת מעיקר הדין הרצועה שיותר מהשיעור אינה בכלל המצוה, ואין צריך לצובעה שחור אלא משום נוי בעלמא, (אם לא שנאמר שגם הוא מסכים שיש בה קדושה, אלא שכמו שאין הרצועה שם מעכבת כך גם אין צביעתה מעכבת). **אמנם** הביאור הלכה (לג, ג ד"ה הרצועות שחורות) כתב 'ומסתפקא אם מן התורה די בכל אחד עד כדי שיעורו, והשאר הוא למצוה ונוי בעלמא, או דילמא כיון דהיא מחוברת כולה כחדא, צריכה להיות כולה שחור' (וע"ש שניסה להביא ראיה, ודחאה). ונמצא שנסתפק בזה אם מדאורייתא צריך לצבוע גם את העודף או שהוא רק נוי בעלמא, וכיון דספק דאורייתא לחומרא, א"כ גם לענין הנחתן על גב הקרקע, לא נוכל להקל להחשיבים שאינם 'תשמישי קדושה'. (ובפרט שגם לגבי גליונות הספרים יש שפסקו שנחשבים הם לתשמיש קדושה, ואפשר שאין חילוק ביניהם לבין העודף ברצועות התפילין, שלא כמו שחילק בקונטרס הנ"ל, ואם כן כל הרצועה נחשבת לתשמיש קדושה). **וכן** שמעתי שהגריש"א זצ"ל חשש בזה שלא תהיה סוף הרצועה אלכסונית (כפי המצוי היום), כיון שהיא פתוחה משיעורה של רוחב י"ח שערות ופסולה, לכן חתכה להיות ישרה כדי שיהיו כל הרצועות כשירות ברוחבן.

¹ **גם** מה שהובא על הקדוש מראפשיץ ותלמידו ה'דברי חיים' מצאנו שהשליכו הרצועה, וכן הרה"ק משינאווא שעשה כן (כמובא בפרס שלמה באבוב, טבת תשמ"ו עמ' מז), ועל פיהם גם מנהג מונקאטש (ורכי חיים ושולם אות יז בהשמוטות שבסוף הספר). כבר כתב בשולחן מלכים (השמוטות להל' תפילין הלכה למשה ס"ק קעז) שאין לעשות כמעשיהם, כי טעמם ונימוקם על פי הסוד, וחלילה לאיש פשוט לעשות כן, וגם הרב משינאווא לא עשה כן בכל יום, רק לפעמים לפי הענינים, ע"ש. **וכן** כתב בפסקי תשובות (מ, ב הערה 17) שאין ללמוד מהם, ולא כל הרצפה ליטול השם יטול, ע"כ. [ויש לעיין ממה שכתב באות חיים ושולם (מבעל המנחת אלעזר, או"ח כו, יז עמ' סה בסו"ד) 'הלא מעשים בכל יום שנוגע הרצועות בארץ בעת הנחתן, ואין קפידא, ומשמע שזו הוראה לכולם שאין בזה קפידא, (ועל כל פנים לא הוכיח לעשות כן בדוקא)]. ולדידן פשוט שיש לנהוג כפי ההלכה, ואין לשנות מאומה.

² **ואף** שמלשון המצת שימורים, חוות יאיר, ערוך השולחן, והגר"י ארגואיטי שכתבו להזהר שלא 'יגררו' הרצועות על הארץ, היה אפשר לדייק שהאיסור הוא רק בגרידה, אבל להניחם על הארץ בלבד, מותר. **אולם** בפרי עץ חיים והעוד יוסף חי כתבו שלא יגיעו לארץ, ומשמע שיש להזהר שלא יהיו על הארץ כלל, אף בלא גרידה. **וכן** נראה מהחזון איש דלהלן. **ועוד** שגם לשון 'גררו' היינו אפילו בהנחה לבד ולא דוקא בגרידה בהליכה, וכמפורש בעוד יוסף חי הנ"ל (פרשת לך לך אות ג) שכתב "יש לזהר כשלוש טלית גדול שלא יהיו הציציות נגררים על גבי קרקע, וכל שכן כשהוא מהלך. ואם יש אדם לובש טלית והציציות נדרסים תחת רגליו ואינו מרגיש בזה, צריך שתבירו הרואה אותו יודיענו כדי שיגביה הציצית מתחת רגליו". ומפורש שנגררים היינו אפילו בעומדים, שהרי המשך 'וכל שכן כשהוא מהלך'. וגם מה שכתב השולחן ערוך (או"ח כג, א) "מותר ליכנס בבית הקברות והוא לבוש ציצית, והוא שלא יהא נגרר על הקברות, אבל אם הוא נגרר על הקברות אסור משום לועז לרש", ושם הרי אסור גם אם לא הולך אלא אם רק מונח על הקברות, וכמו שפירש הטעם משום 'שנראה כמחורף (אמא) שאינם יכולים לקיים את המצוות'.

הרצועות אין קפידא כלל (מסתמא בדרך ארעי בלבד). אבל יותר נראה כצד ראשון, שאם כן מה בא לחדש. וגם הכף החיים (הנ"ל) כתב בשם כמה פוסקים שאם נפלו הרצועות אין צריך להתענות, ומשמע שמכל מקום יש בזה איסור. ובפרט, כיון שבאחרונים מפורש לאיסור, וכן מסתבר, ובלשון מהר"י ברונא שייך לפרש בשני פנים, אין ספק מוציא מידי ודאי איסור האחרונים, ויש להקפיד בזה ולהניח הרצועות על השולחן או ספסל וכדו'. ושוב מצאתי כן בשולחן מלכים (בהשמטות להלכות תפילין דף שנט:): שכתב 'ורצועות שנפלו, אין צריך להתענות, ומכל מקום יזהר להשגיח שלא יפלו הרצועות לארץ'. והיינו כנ"ל שאף שאין להפילם על הארץ, מ"מ אם ארע כן, אין צריך להתענות משום כך.

וכן מובא (דינים והנהגות להחזו"א תפילין ג, יא) שהחזו"א איש זצ"ל "הקפיד מאוד שהרצועות לא יגיעו לארץ (לריצפה)". ומסופר (מעשה איש ח"ה עמ' ז) עליו שבישיבת בית יוסף בבני ברק ראה בחור אחד שהיו רצועות התפילין על הריצפה, ורץ מקצה בית המדרש להרים לו את הרצועות. וכן סיפר הגר"א שטיינמן זצ"ל (בעל 'אילת השחר') שהחזו"א איש הקפיד מאוד ברצועות התפילין, שלא יגררו כלל על הריצפה (אפיקי איל עמ' קפד). **וכעין** זה מסופר על הגר"ד רפפורט בעל ה'מקדש דוד' (שעורי מקדש דוד עמ' 8) שפעם ראה בבית הכנסת בחור ישיבה כורך תפילין על זרועו ואינו נזהר והרצועה נגרת על הריצפה, ניגש אליו רבי דוד בריצה תוך שהוא קורא ואומר: וי, וי, קדושה מוטלת על הריצפה, הרים את רצועת התפילין, ואמר: להבא היה זהיר. וחזר ואמר: דע לך, היה זהיר ברצועות של תפילין. **וכן** מובא בהליכות שלמה שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל (ר"י קול תורה) הקפיד על כך מאוד, ואף בזקנותו כשראה אצל אחרים שהרצועות נגרות על הריצפה, היה ניגש ומעיר להם שיזהרו בזה. גם על הגר"ר יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל מקובנה (בעל שו"ת 'עין יצחק' ועוד) סיפר אחד מבני ביתו (מהגר"ג אדלשטיין ר"י פוניבו' בדרכי החיזוק 279) שפעם אחת ראה אדם שהחזיק תפילין, ורצועת התפילין נגעה בארץ, נזעק רבי יצחק אלחנן ואמר: תשמישי קדושה... ואמר כן בצעקה, מפני שלא היה מסוגל לראות זאת. והוסיף היהודי כי חרדתו של רבי יצחק אלחנן עשתה עליו רושם שכל ימיו לא היה מסוגל לראות שרצועת תפילין תיגע בריצפה. כי כשרואים יראת שמים זה משפיע וחודר.